

Liberalizam u djelu Erica Hobsbawma

Štivić, Adrijan

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:634844>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI

FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

LIBERALIZAM U DJELU ERICA HOBSBAWMA

ZAVRŠNI RAD

Adrijan Štivić

Rijeka, 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST

LIBERALIZAM U DJELU ERICA HOBSBAWMA
ZAVRŠNI RAD

Student: Adrijan Štivić

JMBAG: 0009086152

Studijski program i smjer: Dvopredmetni preddiplomski studij hrvatskoga jezika
i književnosti; Dvopredmetni preddiplomski studij povijesti

Mentor: izv. prof. dr. sc. Dubravka Božić Bogović

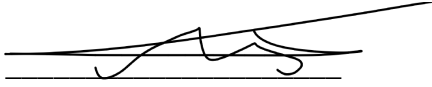
Rijeka, 2022.

Izjava o autorstvu

Ja, Adrijan Štivić, izjavljujem da je završni rad, naslovljen „Liberalizam u djelu Erica Hobsbawma“ izvorni rezultat mojeg rada te sam suglasan da se javno objavi u elektroničkom obliku.

Ideje i stavovi drugih autora parafrazirani su ili citirani u skladu s korištenom literaturom i znanstvenom metodologijom.

U Rijeci, rujna 2022.

Potpis studenta:

Sadržaj:

Uvod	1
Teorija i povijest liberalizma	3
Hobsbawm – povjesničar i aktivist	4
Ekonomski liberalizam 19. stoljeća – polemika o životnom standardu	6
Politički liberalizam 19. stoljeća – društvena dinamika	12
Liberalna teorija povijesti – 19. stoljeće u hladnoratovskom okviru	21
Zaključak	26
Sažetak	28
Ključne riječi	28
Popis izvora i literature	29

Uvod

Tema ovog rada analiza je fenomena liberalizma u djelu povjesničara Erica Hobsbawma. Liberalizam se promatra kao jedan od ključnih fenomena političke i društvene povijesti 19. stoljeća, a koje je Ericu Hobsbawmu bilo od posebnog znanstvenog interesa.¹

Zanimljivost proučavanja ove teme dolazi iz činjenice da je riječ o povjesničaru koji je pisao o liberalizmu, a osobno je bio prema njemu vrlo negativno nastrojen, odnosno bio je snažnog marksističkog svjetonazora. Stoga je značajno promotriti koliko Hobsbawm piše o liberalizmu interpretirajući ga svojim shvaćanjem marksizma.

Zbog toga ovaj rad dijelom izlazi iz proučavanja historiografskog teksta te za zanimanje uzima Hobsbawma kao takvog, to jest kao povjesničara i intelektualca koji, kao marksist, djeluje u Velikoj Britaniji u vrijeme Drugog svjetskog rata i Hladnog rata. Pri tome se sagledavaju odabrane polemike koje je Hobsbawm vodio sa svojim suvremenicima.

Istraživačka pitanja postavljena ovim radom su vezana za korelaciju ideološke pozicije Erica Hobsbawma i vremensko-prostornog konteksta u kojem djeluje te načina interpretacije i vrednovanja liberalizma 19. stoljeća.

Cilj rada je analiza Hobsbawmove problematizacije odnosa političkog i ekonomskog liberalizma, pogotovo u komparaciji s ostalim ideologijama 19. stoljeća – reakcionarstvom, konzervativizmom i socijalizmom. U tom kontekstu, poseban naglasak stavlja se na teoriju o aristokratskom liberalizmu, teoriju popularnu među lijevim anti-liberalima koji tumače liberalizam kao ideju reakcionarnih elita, a gdje neki autori idu toliko daleko da tvrde kako je taj spoj dao genezu fašizma. Aristokratski liberalizam prisutan je u Hobsbawmovim djelima, iako on ne koristi taj termin. Sagledava se i Hobsbawmova terminologija liberalizma s ostalim terminima (kapitalizam, buržoazija, *laissez-faire* itd.), odnosno njihov odnos s inicijalnim pojmom liberalizma.

S obzirom da su kod Hobsbawma neodvojivi njegov znanstveni rad od aktivističkog djelovanja, rad paralelno obuhvaća dvije tematske linije: 1) intelektualnu povijest europskog 19. stoljeća, odnosno kritičku analizu povjesničarevih stavova o tome, te 2) sukobe unutar historiografije

¹ S obzirom da svekoliku vremensko-prostornu povijest značenja pojma *liberalizam*, i ponegdje njegovu zamjenu pojmom *libertarijanizam*, rad zadržava polazni pojam *liberalizam* duž cijele njegove dvostoljetne tradicije, u skladu s kontinentalnom europskom političkom tradicijom. Također, duži citati iz primarnih izvora donose se u originalu na engleskom jeziku, a ako je riječ o vrlo dugom citatu, on je jasno izdvojen iz ostatka teksta.

Hobsbawmova vremena, a koji su se vodili upravo oko interpretacija i vrednovanja liberalnog kapitalizma 19. stoljeća. Ta je tema bila izrazito važna jer je zadirala u temelje britanske (i američke) moderne povijesti, a Britanija je bila jedna od ključnih stupova zapadnog bloka za vrijeme Hladnog rata.

Od literature, kao primarna se koriste Hobsbawmova djela. Riječ je o trilogiji o dugom 19. stoljeću: *The Age Of Revolution: 1789-1848*², *The Age Of Capital: 1848-1875*³ i *The Age Of Empire: 1875-1914*.⁴ Analiziraju se tekstovi predgovora tim knjigama koji tematski mogu funkcionirati kao samostalni eseji i u kojima se najbolje vidi stav autora prema temi o kojoj piše. Pri tom sagledavanju, treba istaknuti i studiju o povijesti marksizma *Kako promijeniti svijet*⁵ koja na specifičan način tumači povijest Francuske revolucije pa služi kao intelektualistička podloga trilogiji.

U teorijskoj knjizi *On History*⁶ sagledava se problem liberalne teorije povijesti, odnosno ona je polazišna točka za razmatranje historiografskih prijepora kasnog 20. stoljeća o temi liberalnog kapitalizma Prve i Druge industrijske revolucije.

O temi ekonomskog liberalizma, analizira se znanstveni članak *The British Standard of Living: 1790 – 1850*⁷ koji je dio Hobsbawmove polemike s povjesničarom R. M. Hartwellom.

S obzirom da je proučavanje povijesti liberalizma vrlo komplicirano, pogotovo jer i stvaranje najosnovnije faktografije otvara interpretativna pitanja što je i u kojem trenutku označivo kao liberalno, radi kritičkog odmaka te postizanja što veće objektivnosti i nepristranosti, rad stavlja teze marksista Hobsbawma u sukob s tezama liberalnih (ili ne-marksističkih) povjesničara i ekonomista, proponenata one ideologije koju Hobsbawm kritizira. Riječ je o *The Rising Standard of Living in England: 1800 – 1850*⁸, tekstu kojim prethodno spomenuti Hartwell odgovara na Hobsbawmov članak *The British Standard of Living: 1790 – 1850*.

² Eric Hobsbawm, *The Age Of Revolution: 1789-1848*. (London: Abacus, 1988)

³ Eric Hobsbawm, *The Age Of Capital: 1848-1875*. (London: Abacus, 1988)

⁴ Eric Hobsbawm, *The Age Of Empire: 1875-1914*. (London: Abacus, 1989)

⁵ Eric Hobsbawm, *Kako promijeniti svijet: priče o Marxu i marksizmu*. (Zagreb: Naklada Ljevak, 2014)

⁶ Eric Hobsbawm, *On History*. (London: Abacus, 1998)

⁷ Eric J. Hobsbawm, „The British Standard of Living 1790-1850.” *The Economic History Review* 10/1 (1957):

⁸ Max R. Hartwell, „The Rising Standard of Living in England: 1800 – 1850“ *The Economic History Review*, New Series, 13/ 3 (1961):

Za usporedbu liberalne teorije povijesti, koriste se *Što je povijest*⁹ Edwarda Halleeta Carra, te osobito predgovor zborniku *Capitalism and the Historians*¹⁰, autora Friedricha Augusta von Hayeka, ključnog liberalnog intelektualca 20. stoljeća te Hobsbawmovog suvremenika. Osim Hayeka, kao ključna kontra Hobsbawmovim tezama uzima se Hayekov intelektualni mentor, Ludwig von Mises, u ovom kontekstu pogotovo njegova knjiga *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War*¹¹.

Za razmatranje teorije o aristokratskom liberalizmu, Hobsbawmove teze uspoređuju se s *Šegrtovim čarobnjakom* Ishaya Lande¹² te *Antimodernistima* Antoinea Compagnona¹³.

S obzirom da je riječ o teorijskoj problematici u okviru općepoznate faktografije, poglavlja rada koncipirana su tematski. Prvo se u kontekst stavlja lik i djelo Erica Hobsbawma, s obzirom na specifičnost njegovih stavova u vremenu Hladnog rata. Zatim, proučava se gledanje na ekonomsku dimenziju liberalizma gdje se za primjer uzima polemika Hobsbawma s Hartwellom. Potom se prelazi na analize predgovora knjigama u trilogiji gdje se daje obuhvatnija slika Hobsbawmove vizije 19. stoljeća, ali više s naglaskom na društvene i političke fenomene. Završno poglavlje obuhvaća Hobsbawmov pogled na liberalnu teoriju povijesti, gdje se prethodno iznesena ocjena 19. stoljeća uspoređuje s Hayekovim predgovorom zborniku.

Teorija i povijest liberalizma

Liberalizam je ideologija koja se u tragovima može nazrijeti u vrijeme renesanse i reformacije, no sustavnije se javlja u 17. stoljeću u Nizozemskoj i Engleskoj. Polazilo se od shvaćanja da je sloboda pojedinca (tj. individualca) temeljna vrijednost u stvaranju i održanju društveno-političkog uređenja. Liberalizam je u 17. stoljeću imao za cilj očuvanje pojedinca od vlasti apsolutističkog monarha i autoriteta Crkve. Filozof John Locke (1632. – 1704.) razradio je ideju da je preduvjet slobodi pojedinca postojanje privatnog vlasništva, na što se kasnije nadovezao

⁹ Edward Hallet Carr, *Što je povijest* (Zagreb: Srednja Europa, 2004)

¹⁰ Friedrich August von Hayek, „History and Politics“ u *Capitalism and the Historians*, ur. Friedrich August von Hayek, (The University of Chicago Press, 1954)

¹¹ Ludwig von Mises, *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War*. (Yale University Press, 1944)

¹² Ishay Landa, *Šegrtov čarobnjak* (Zagreb: Disput, 2018)

¹³ Antoine Compagnon, *Antimodernisti: Od Josepha de Maistre do Rolanda Barthesa* (Zagreb: Matica hrvatska, 2020)

Adam Smith (1723. – 1790.) s idejom *laissez-faire* liberalizma, doktrine po kojoj državni aparat mora biti ograničen u djelovanju na ekonomiju, a njezina osnova mora biti interakcija ljudi i dobara na slobodnom tržištu. Riječ je o tzv. *teoriji minimalne države* i ona će biti dominantna ideja u Velikoj Britaniji 19. stoljeća. Nakon Američke i Francuske revolucije, afirmira se ideja liberalne demokracije, koja nije toliko ideologija, koliko okvir državnog uređenja. Ipak, tada se liberalizam povezuje s demokracijom jer se liberali zalažu za opće i tajno pravo glasa, ljudska prava, sekularnost, zaštitu manjina i predstavničku demokraciju. To je vrijeme u kojem djeluju teoretičari kao što su Alexis de Tocqueville (1805. – 1859.) i John Stuart Mill (1806. – 1873.) te Liberalna stranka u Velikoj Britaniji. Početkom 20. stoljeća stvara se nova podvrsta liberalizma koja pomiruje političke slobode s povećanim udjelom države u ekonomiji. Zagovornik socijalnog liberalizma bio je ekonomist J. M. Keynes (1883. – 1946.), a politički su ga promovirali američki predsjednici Franklin D. Roosevelt (1882. – 1945.), John F. Kennedy (1917. – 1963.) i Lyndon B. Johnson (1908. – 1973.). Te su ideje bile posebno dominantne u SAD-u gdje su se socijalni liberali nazivali „liberalima“, a liberali koji su se zalagali za povratak klasičnom liberalizmu nazivali su se „konzervativcima“. Jedan od najpoznatijih kritičara socijalnog liberalizma i zagovornik klasične podvrste bio je Friedrich A. von Hayek koji je u knjizi *Road to Serfdom* upozoravao na sličnost državnog intervencionizma u ekonomiju i korijena totalitarnih te autoritarnih režima.¹⁴

Hobsbawm – povjesničar i aktivist

Eric John Ernest Hobsbawm rođen je u egipatskom gradu Aleksandriji 1917. godine. Otac mu je bio trgovac poljsko-židovskog porijekla, a majka je bila austrijska Židovka. Obitelj mu se prezivala Hobsbaum, a ne Hobsbawm. Riječ je o jednom od najpopularnijih povjesničara suvremenoga doba. Kada je umro 2012. godine, u dobi od 95 godina, vijest o tome odjeknula je diljem svijeta. Razlog toj popularnosti bila je kombinacija njegove analitičke strogosti, stilske tečnosti pripovijedanja te osjećaj za detalje. Osim popularnosti, važan je i zbog novih teorija i termina koje je uveo u povijesnu znanost, a to su *generalna kriza 17. stoljeća, izmišljanje tradicije, društveno razbojništvo, dugo 19. stoljeće* itd. Bavio se temama kao što su političko-ekonomska povijest modernog i suvremenog doba o kojem je napisao tetralogiju, nacionalizmom, teorijom i metodologijom povijesne znanosti, jazzom, banditima, poviješću

¹⁴ liberalizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 7. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36345>>.

marksizma, globalizacijom i terorizmom itd. Bio je i polemičar, i to na temu standarda života u industrijskoj revoluciji, što će biti jedna od tema ovog rada, o uzrocima nacionalizma itd. Osim toga što je bio ugledni profesionalni povjesničar, bio je aktivist i javni intelektualac koji je istupao s pozicija političke ljevice, i to ne samo u svojoj domovini Britaniji, nego i šire. U razdoblju 1980-ih i 1990-ih je odigrao ključnu ulogu u razvoju Nove laburističke stranke što će kasnije požaliti. Političari diljem Italije, Brazila i Indije isticali su Hobsbawma kao svog ideološkog i intelektualnog uzora. U vrijeme Drugog svjetskog rata ga je zbog političkog rada, koji je za ono vrijeme bio na rubu zakona, pratila britanska tajna služba MI5.¹⁵

Politički, Hobsbawm je cijeloga života bio komunist, nastupima se borio protiv politika britanske premijerke Margaret Thatcher 1980-ih, a bio je posebno kritičan i prema Tonyju Blairu za kojeg je smatrao da je izdao laburističku politiku te ga je nazivao „Thatcher u trapericama“.¹⁶

Od važnijih Hobsbawmovih djela, za potrebe razumijevanja konteksta njihovih nastanaka, za izdvojiti su knjige iz trilogije o 19. stoljeću: *The Age of Revolution* iz 1962. godine¹⁷, *The Age of Revolution* iz 1975. godine¹⁸ te *The Age of Empire* iz 1986. godine.¹⁹ Teorijska knjiga *On History* nastaje kao knjiga 1997., iako je koncipirana od prethodno nastalih eseja.²⁰

Pri analizi ključnih Hobsbawmovih djela, važan je povijesni kontekst njihovog nastanka. U vrijeme 1950-ih godina vlada vrlo napeta hladnoratovska atmosfera zbog nuklearnog naoružanja te značajne obavještajne djelatnosti obaju blokova. Godine 1962. odvija se Kubanska raketna kriza koja će najbliže dovesti svijet do ruba nuklearnog rata.²¹ Sljedeće desetljeće u znaku je detanta, tj. postupnog smirivanja bipolarnih odnosa, SAD ulazi u veliku krizu, prvo ostavkom predsjednika Richarda Nixona,²² a onda i ekonomskom krizom zbog embarga na izvoz nafte koja se osjetila na cijelom Zapadu.²³ Godine 1975. SAD je poražen u Vijetnamskom ratu te Zapad doživljava društvenu krizu jer se smatralo da detant ne djeluje. To

¹⁵ Richard J Evans, *Eric Hobsbawm: a Life in History* (Oxford University Press, 2019)

¹⁶ Ibid, 625 – 626.

¹⁷ Ibid, 397.

¹⁸ Ibid, 489.

¹⁹ Ibid, 551.

²⁰ Ibid, 664.

²¹ Odd Arne Westad, *Povijest Hladnog rata*, (Zagreb: Fraktura, 2021), 295. – 298.

²² Ibid, 427. – 429.

²³ Ibid, 474.

je dovelo do pobjede socijalnih liberala u SAD-u i Velikoj Britaniji. Naime, 1977. u Bijelu kuću ulazi demokrat Jimmy Carter,²⁴ a godinu ranije je u Britaniji započela s radom laburistička vlada na čelu s Jamesom Callaghanom. Međutim, krajem 1970.-ih i početkom 1980-ih dolazi do sjedinjenja političkog konzervativizma s liberalnom ekonomijom, što dovodi do toga da ekonomist Milton Friedman utječe na politike novog američkog predsjednika Ronalda Reagana, a filozof Friedrich von Hayek na premijerku Margaret Thatcher.²⁵ To razdoblje ponegdje oživljava blokovske napetosti, no politika liberalnog konzervativizma bit će pobjedonosna nad Istočnim blokom 1989. te će se nastaviti u 1990-e godine, ali i u 21. stoljeće, prvo kroz sljedeću generaciju liberalnih konzervativaca, nasljednika Reagana i Thatcher (George H. W. Bush u SAD-u i John Major u Britaniji) da bi mnoge postavke liberalne ekonomije preuzele i socijalnije orijentirane stranke. Tako je, uz prethodno spomenutog laburista Tonyja Blaira, važan i američki predsjednik Bill Clinton koji je predstavnik tzv. „novih demokrata“.²⁶ Eric Hobsbawm je kroz cijelo to razdoblje aktivno djelovao kao intelektualac i povjesničar.

Ekonomski liberalizam 19. stoljeća – polemika o životnom standardu

Kao izuzetno zanimljiv *case-study* za promatranje Hobsbawmovog pogleda na ekonomski aspekt industrijske revolucije, treba istaknuti polemiku koju je Hobsbawm vodio s povjesničarom Ronaldom Maxom Hartwellom (1921. – 2009)²⁷ oko britanskog životnog standarda prve polovice 19. stoljeća.

²⁴ Ibid, 486. – 487.

²⁵ Ian Kershaw, *Od nade i natrag: Europa 1950.-2017.* (Zagreb: Fraktura 2019.), 301. – 303.

²⁶ liberalizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 18. 7. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36345>>.

²⁷ R. M. Hartwell (1921. – 2009.) bio je vrlo eminentan povjesničaru liberalne orijentacije. Bio je specijaliziran za britansku povijest industrijske revolucije. Tijekom svog života, bio je angažiran u liberalnom *think-tanku* *Mont Pelerin Society*, kojemu je i predsjedavao od 1992. do 1994. Napisao je, između ostaloga, i sljedeća djela: *The Economic Development of Van Diemen's Land, 1820-1850*, *The Industrial Revolution and Economic Growth* te *A History of the Mont Pelerin Society*. Hartwell je od 1960. do 1968. bio ujedno i urednik znanstvenog časopisa *Economic History Review*, istog onog časopisa u kojem se vodi polemika s Hobsbawmom. Zanimljivo, kada Hobsbawm 1957. godine piše svoj članak, Hartwell nije urednik, no kada mu on odgovara 1961., Hartwell je urednik. Online Archive of California. https://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt2g5032wg/entire_text/ , (posjet 5. 6. 2022.) „Register of the R. M. Hartwell collection“

Hobsbawmov članak nosi naslov *The British standard of Living 1790 – 1850* koji je kronološki podudaran prvoj knjizi njegove trilogije, *The Age of Revolution: 1789-1848*. Uvod²⁸ je posebno zanimljiv. Hobsbawm započinje s tim kako se već trideset godina (od 1957.) vodi rasprava o standardu života u Prvoj industrijskoj revoluciji te da su profesionalni britanski povjesničari bili dosta negativno nastrojeni prema industrijskoj revoluciji²⁹ do pojave knjige *Economic History of Modern Britain*.³⁰ Hobsbawm dalje navodi da će se u članku bazirati primarno na kvantitativne podatke te razdvaja dvije interpretativne struje po tom pitanju:

For the sake of convenience the classical (Ricardo-Malthus-Marx-Toynbee-Hammond) view will be called the *pessimistic*, the modern (Clapham-Ashton-Hayek) view the *optimistic* school.³¹

Nakon što je kao svog ideološkog suparnika detektirao i Hayeka, o kojemu će kasnije biti više riječi, nastavlja tvrdeći da se ne smije miješati porast korištenja namirnica s redovitosti opskrbe. Kaže da je vrlo moguće došlo do toga da industrijski čovjek jede redovitije, no ukupno gledano da jede puno manje nego njegov prethodnik na selu. On ne negira da se u prosjeku 1900. godine živjelo bolje nego 1800., već da u ranoj industrijalizaciji nije postojao učinkovit mehanizam jednakije raspodjele dobara, ali i da se tada industrija uhodavala, tj. da je investicijski potencijal bio još nedovoljan pa su se resursi trebali drugačije raspoređivati. U prijevodu, nije bilo dovoljno kapitala i slabo se investiralo. Hobsbawm nadalje daje teorijsku primjedbu liberalnim povjesničarima jer oni često kapitalizam oslobađaju krivnje navodeći da je početkom 19. stoljeća nejednakost bila velika jer je bilo premalo kapitalizma. Povjesničar, kaže Hobsbawm, bi morao promatrati što se uistinu događalo, a ne što se moglo ili trebalo dogoditi.³²

Autor zatim prelazi na kritiku optimistične škole koju temelji na tome da oni gledaju realne plaće, a ne toliko troškove života. Problem je, prema Hobsbawmu, i periodizacija. Optimistička škola uzima razdoblje 1790. – 1850. za koje Hobsbawm kaže da je imalo mnogo uspona i padova po pitanju životnog standarda. Također, ističe da historiografija nema dovoljno

²⁸ Hobsbawm, „The British Standard of Living“, 46.

²⁹ Historiografija nakon 1918. zapada u tešku epistemološku krizu, pogotovo se to osjetilo u britanskoj historiografiji koja je njegovala kult činjenica. Usp. Carr, *Što je povijest.*, 5. - 24.

³⁰ Knjigu je napisao J. H. Clapham 1932. godine. Oxford Academic. <https://academic.oup.com/ahr/article-abstract/38/4/753/39456> (posjet 13. 6. 2022.) „American Historical Review“

³¹ „Radi jednostavnosti, klasični (Ricardo-Malthus-Marx-Toynbee-Hammondov) pogled će biti nazvan pesimistična, a moderni (Clapham-Ashton-Hayekov) pogled će se nazvati optimistična škola“

³² Hobsbawm, „The British Standard of Living“, 46. – 47.

kvantitativnih podataka kako bi se moglo pouzdano odgovoriti na to pitanje, jer postoje podaci za visokokvalificiranu radnu snagu, no za najsiromašnije radnike se plaće vjerojatno niti ne mogu izračunati. Dakle, ne može se s velikom sigurnošću izračunati indeks plaća. Također, spoznajni problem postoji i za mjerenje troškova života. Primjetno je da Hobsbawm kritizira optimiste navodeći sukobe među samim optimističnim povjesničarima. Također, rekonstruira kako se optimistični narativ razvijao u britanskoj historiografiji, s naglaskom na istraživanje Davida Mc Cullocha iz 1839. na kojeg se optimisti pozivaju. Navodi da su optimisti gledali kao kriterije zamjenu bijelog za crni kruh, težinu prodane stoke, broj životinja u odnosu na populaciju Londona od 1740. – do 1750. Kaže Hobsbawm da broj prodane stoke nije rastao, što Mc Culloch ne spominje, a morao je znati, kao i da je demantirano da je stoka postojala sve deblja. Selektivno se pristupalo dokazivanjem preko pada cijena. Hobsbawm navodi da je McCulloch pogrešno naveo podatke za pad cijene pamuka, ali nije za krumpir, mliječne proizvode itd. Autor optužuje optimiste da su slabo poznavali primarne izvore te da pristupaju s predrasudom (eng. *bias*), odnosno usklađuju rezultate svojim uvjerenjima. Također, Hobsbawm piše da je na drugim mjestima dokazivao da je u razdoblju kasne industrijalizacije 40% radništva živjelo ispod razine siromaštva, projekcija je da je kod 15% stanovništva došlo do povećanja plaća. Ako je optimistički argument točan, onda bi za razdoblje do 1850. broj siromašnog radništva trebao biti manji, a nakon 1850. bi onda došlo osiromašenje. To je za Hobsbawma potpuno nelogično. Kaže i da ne postoji uvjerljivo teorijsko objašnjenje za optimističan pogled.³³

Upravo naglasak na sintezi teorije i evidencije otvara mogućnost da se s ovom tezom poveže problematika koja će biti relevantna za liberalnu teoriju povijesti koja utemeljenje ima u neprekinutom optimizmu i u rastu životnog standarda. O tome će više riječi biti kasnije u radu.

Za pesimističan pogled na problematiku rasta životnog standarda ističe sagledavanje četiriju kriterija: mortalitet i zdravlje, nezaposlenost i potrošnju (eng. *consumption*).³⁴

Iako je taj dio članka više tematski orijentiran na razmatranje pesimističnog pogleda, Hobsbawm se na jednom mjestu, kada piše o nezaposlenosti, ponovno razračunava s optimistima. Naime, on uspoređuje stanje na tržištu rada prije i nakon šireg uvođenja industrijske proizvodnje. Navodi kako je ono prije bilo stabilnije jer je graditelj u

³³ Ibid, 48. – 50.

³⁴ Ibid, 51.

predindustrijskom dobu imao „normalnu“ količinu popravaka, a kasnije je došla „slijepa ekonomija“:

[...] even a slowing of expansion will throw marginal workers out of jobs. In an era of pioneer industrialization under private enterprise this effect will be all the greater, because workers are not yet accustomed to a fluctuating and blind economy. Thus builders in pre-industrial places are accustomed to a labour force whose size is fairly well adjusted to the 'normal' amount of repair and replacement, and perhaps to a gradual expansion of demand by known consumers.³⁵

Zanimljivo je primijetiti da sam Hobsbawm u navodnike stavlja riječ „normalno“, zapravo se referirajući na razdoblje prije afirmacije ideje slobodnog tržišta. Sintagma „slijepa ekonomija“ uvelike podsjeća na „nevidljivu ruku“, metaforu kojom je liberalni filozof Adam Smith opisivao princip decentraliziranog djelovanja slobodnog tržišta.³⁶ Hobsbawm piše da se radništvo uhodava u tržišne principe i ulazi u sindikate tek kasnih 1840-ih, a od 1811. do 1842., tj. u ranoj industrijalizaciji, nezaposlenost je bila abnormalna, a to ne može objasniti prethodno spomenuta metoda realnih plaća.³⁷

Kada je riječ o kriteriju potrošnje, čak ni Clapham ne uzima u obzir potrošnju čaja, šećera i duhana, a glavni argument pesimista je da potrošnja ovih egzotičnih uvezenih namirnica snažno raste nakon 1840-ih, iako i prije raste potrošnja, no u neznatnoj mjeri. Naravno, Hobsbawm ističe svakojake spoznajne probleme u čitanju tih podataka.³⁸

Dodatan argument za pesimističan pogled Hobsbawm nalazi u pojavi tzv. krivotvorene hrane (eng. *adulteration*). To je hrana koja se prodaje na tržištu, a koja ne udovoljava minimalnim zakonskim standardima. Autor se poziva na *Lancet* koji je 1850-ih utvrdio da je sav kruh kojeg su odvojeno testirali, a odvojeno testiranje uzoraka bi trebalo biti reprezentativno za cijelo

³⁵ „[...] čak će i usporavajuća ekspanzija dovesti do otkaza marginalnim radnicima. U razdoblju prvotne industrijalizacije pod okvirom privatnog poduzetništva, ta posljedica će biti tim veća, jer radnici nisu naviknuti na fluktuirajuću i slijepu ekonomiju. Stoga su graditelji u predindustrijskim mjestima navikli na radnu snagu čija je veličina prilično dobro prilagođena 'normalnoj' količini popravaka i zamjene, a možda i postupnom širenju potražnje poznatih potrošača.“ Ibid, 55.

³⁶ Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, (University of Chicago Press, 1977)

³⁷ Hobsbawm, „The British Standard of Living“, 56.

³⁸ Naime, problem je da potrošnje čaja, šećera i duhana ne padaju ni ne rastu u isto vrijeme te je problem koju namirnicu uzeti kao kriterij. Ibid, 57.

nacionalno tržište, bio krivotvoren, kao i više od pola uzoraka zobnih kaša, gotovo sve vrste čajeva, malo manje od polovice mlijeka, a najupečatljivije je da je sav testirani maslac bio pomiješan s vodom.³⁹

Prije nego što će preći na dodatak svom članku, Hobsbawm zaključuje da je do 1840-ih, kada se počinje afirmirati sindikalni pokret, postojao pad životnog standarda, a polovicom stoljeća je on porastao.⁴⁰

R. M. Hartwell na početku članka radi isto što i Hobsbawm: navodi da je debata o životnom standardu dugotrajna u britanskoj historiografiji te da su se profilirale dvije strane vrlo suprotnih mišljenja. Kaže kako to nije objektivna debata, već kontroverza oko toga kako netko vidi narav društvenih i ekonomskih promjena. Priznaje da postoje problemi u dostupnosti primarnih izvora, no autor popisuje temeljem kojih dokaza i predviđanja može rekonstruirati svoju tezu da je prihod po glavi stanovnika porastao, da su cijene pale, da je potrošnja hrane porasla te da je, zahvaljujući intervenciji države rast plaća bio veći u prvoj polovici 19. stoljeća.⁴¹

Hartwell spominje Hobsbawma u članku ukupno osam puta. Prvi put, i kao prvu bilješku, navodi Hobsbawmov upravo analizirani članak te ostavlja pozamašan sadržaj gdje se stječe dojam da će Hobsbawm biti predmet vrlo oštre kritike:

This article is marred, however, by carelessness in the use of evidence, argument and language: for example, the statement that the controversy is only thirty years old, and that 'the consensus of informed and intelligent contemporaries ... took the dark view', ignoring Tooke, Porter, Macaulay, etc.; or the unqualified claim that 'there is no a priori reason why the standard of living should rise markedly under early industrialism', prejudicing the argument by inserting 'markedly', and ignoring a priori reasons (and historical evidence) why the standard of living might well rise under early industrialism; or the consistent use of trough years of the cycle to indicate 'normal' vagrancy figures; or the insertion of adjectives to make otherwise reasonable statements unreasonable -- 'there is no evidence of any major rise in the per capita consumption';

³⁹ Ibid, 60.

⁴⁰ Ibid, 61.

⁴¹ Hartwell, „The Rising Standard“, 397 – 398.

or the assumption, without any proof, of deterioration - 'Eggs seem to have been of small importance. Per capita consumption can hardly have risen'.⁴²

Ono što je zanimljivo je da Hartwell napada Hobsbawma ne samo fokusirajući se na argumente, nego i na jezik. U daljnjoj bilješci Hartwell mu zamjera što je u rečenici „here is no evidence of any major rise in the per capita consumption of several foodstuffs, and in some instances evidence of a temporary fall“⁴³ koristio riječ „major“, čime je sada tu rečenicu teško opovrgnuti, no oni podaci o čaju, šećeru i duhanu su mu dvosmisleni. On naime priznaje da je bilo povećanje, no kada dalje u tekstu Hobsbawm govori o padu korištenja kravljih proizvoda i jaja, Hobsbawm se ne poziva ni na kakve izvore.⁴⁴

Hobsbawm je meta kritike i kada Hartwell navodi koliko koje hrane je jeo prosječni Londonac. Naime, Hobsbawm je u članku napisao da je broj krava u Londonu pao s dolaskom urbanizacije te mu je to dokaz da se živjelo lošije, tj. manje se mlijeka koristilo. Međutim, Hartwell mu ukazuje da je to loš pogled te nudi interpretaciju po kojoj je mlijeko stizalo preko željeznice.⁴⁵

Ono što je čudno da Hobsbawm u nastavku rečenice koju Hartwell citira (a taj dio ne citira), piše da je uzgoj stoke u okolnim naseljima možda još više porastao nego se inače misli.⁴⁶ Još je tim čudnije što Hobsbawm nije uzeo u obzir željeznički prijevoz proizvoda sa sela u grad.

Hartwell je ozbiljno zamjerio Hobsbawmu tvrdnju o redovitosti hranjenja.:

This is double talk; the final criterion is surely death? Some people may prefer a combination of feasts and famine, with an uncertain expectation of life, but surely most

⁴² „Međutim, ovaj je članak narušen nepažnjom u korištenju dokaza, argumenata i jezika: na primjer, izjava da je debata stara tek trideset godina i da je 'konsenzus informiranih i inteligentnih suvremenika... zauzeo mračan pogled', dok se ignoriraju Tooke, Porter, Macaulay, itd.; ili neutemeljena tvrdnja da 'ne postoji apriorni razlog zašto bi životni standard trebao značajno porasti u ranom industrijalizmu', prejudicirajući argument umetanjem 'značajno' i zanemarujući apriorne razloge (i povijesne dokaze) zašto bi životni standard mogao dobro rasti u ranom industrijalizmu; ili dosljedno korištenje višegodišnjih ciklusa za označavanje 'normalnih' brojki odstupanja; ili umetanje pridjeva kako bi inače razumne izjave bile nerazumne -- 'nema dokaza o bilo kakvom većem porastu potrošnje po glavi stanovnika'; ili pretpostavka, bez ikakvog dokaza, o propadanju - 'Čini se da su jaja bila od male važnosti. Potrošnja po glavi stanovnika teško da je mogla porasti“ Ibid, str. 398, bilješka 1.

⁴³ „Ovdje ne postoji nikakav dokaz za bilo kakav značajni rast u *per capita* potrošnji nekih namirnica, a u nekim slučajevima i dokaz o privremenom padu.“

⁴⁴ Ibid, 406, bilješka 4.

⁴⁵ Ibid, 412, bilješka 3.

⁴⁶ Hobsbawm, „The British Standard of Living“, 59.

people would prefer regular consumption, the certainty of longer life, and the hope of improved conditions. And, in any case, there were no feasts in pre-industrial, or modern non-industrial societies: the alternatives were (and are) subsistence, and, when crops fail, less than subsistence. In the classic definition of welfare, a person is better off if his income is larger, or more evenly distributed over time.⁴⁷

Važno je napomenuti da ovo nije toliko historiografsko pitanje, koliko političko i etičko. Hobsbawmova pozicija je da je obilježje radničkog siromaštva da su ljudi jeli manje (i nekvalitetnije), iako redovitije. Hartwell kaže da je bolje za čovjeka da se hrani redovito pa da živi u nadi da će u budućnosti bolje jesti, nego da živi od dana do dana brinući se hoće li mu uspjeti sjetva ili će morati jesti zalihe, kao što je bila stalna pojava kod nižih slojeva u predindustrijskom razdoblju.

Važnost ove polemike bila je u tome što je pokrenula veliko bavljenje ovom temom od strane povjesničara u sljedećem desetljeću. Povijesna znanost nastavila je istraživati ovu temu i, prema nekim studijama, čini se kako je Hobsbawm bio u pravu, tj. djeluje da je zaista bio problem u tome da je industrijalizacija donijela negativan životni standard koji se od druge polovice 19. stoljeća počeo popravljati.⁴⁸

Politički liberalizam 19. stoljeća – društvena dinamika

Aristokratski liberalizam vrlo je složen pojam, a obuhvaća shvaćanje da su najveći proponenti liberalizma kroz povijest bili aristokratskog porijekla. Iako, takvo shvaćanje vrlo je često prisutno u literaturi koja nije naklonjena ideji liberalizma. Stoga, prema dosadašnjim shvaćanjima iz njegovog članka o ekonomskoj povijesti, Hobsbawm bi trebao baštiniti tu teoriju. Kako bi se bolje razumjelo shvaćanje aristokratskog liberalizma, te uočavanje teorijskih elemenata u Hobsbawmovim radovima, treba promotriti nekoliko argumenata ostalih povjesničara koji su bliski aristokratskom liberalizmu.

⁴⁷ „Ovo je dvosmislen govor; konačni kriterij je sigurno smrt? Neki ljudi mogu preferirati kombinaciju gozbi i gladi, s neizvjesnim očekivanjem života, ali zasigurno bi većina ljudi radije voljela redovitu konzumaciju, sigurnost dužeg života i nadu u poboljšanje životnih uvjeta. I, u svakom slučaju, nije bilo gozbi u predindustrijskim ili modernim neindustrijskim društvima: alternative su bile (i jesu) održanje, a kad usjevi propadnu, manje od održanja. U klasičnoj definiciji blagostanja, osobi je bolje ako su njeni prihodi veći, to jest ravnomjernije raspoređeni tijekom vremena.“ Hartwell, „The Rising Standard“, 413., bilješka 2

⁴⁸ Evans, *Eric Hobsbawm: a Life in History*, 337.

Povjesničar književnosti Antoine Compagnon u studiji *Antimodernisti: Od Josepha de Maistera do Rolanda Barthesa* daje pregled intelektualne povijesti francuske antimoderne misli u 19. i 20. stoljeću. Autor ističe šest distinktivnih obilježja antimodernizma, od kojih na prvo mjesto stavlja kontrarevoluciju. Kontrarevolucionare dijeli na tri skupine: konzervativne, reakcionarne i reformističke. Kada piše o reakcionarnoj skupini, Compagnon navodi:

Pristalice drugog učenja, *reakcionarnog* u smislu privrženosti povijesnim pravima viteškog plemstva, odnosno starijoj prošlosti, zagovarali su aristokratski protoliberalizam, slobodu i suverenost plemićkog staleža prije njegova podjarnjivanja pod apsolutnom monarhijom koju su doživljavali kao tiraniju. [...] zahtijevali su, kao u doba Fronde protiv Richelieua i Luja XIV., povratak ne na apsolutnu monarhiju, nego na „osnovne zakone kraljevstva“ i stare običaje, van snage još od 17. stoljeća. [...] Žalili su za vremenom kada je kralj bio povjerenik volje naroda. Fenelon, Saint-Simon, Montesquieu zalagali su se tako za povratak Francuske njezinim nekadašnjim institucijama. Djelatni 1787 – 1788., uoči Revolucije, ti branitelji povijesnih prava viteškog plemstva isprva su bili naklonjeni Deklaraciji o pravima čovjeka i građanina, ali su nakon noći 4. kolovoza 1789. i ukidanja staleških prava i privilegija promijenili mišljenje i počeli napadati demokraciju i republikanstvo.⁴⁹

Nadalje, Compagnon kaže kako su intelektualci okupljeni oko Montesquieua „bili privrženi idealu aristokratske republike čiji je tradicionalni model bila Venecija“.⁵⁰ Piše i da su liberalizam „izmili aristokrati kako bi se suprotstavili rastućem apsolutizmu monarhije“.⁵¹ U isto kontekst aristokratskog liberalizma stavlja i Tocquevillea.⁵² Compagnon tumači kako je Slavna revolucija u Britaniji iz 1688. godine bila antimoderna revolucija,⁵³ a djeluje kao očita kontradikcija da je upravo ona temelj britanskog tipa liberalizma.

Radikalniju tezu donosi povjesničar Ishay Landa u knjizi *Šegrtov čarobnjak: liberalna tradicija i fašizam*. U poglavlju *Longue duree liberalizma i demokracije* Landa piše da je liberalizam „socioekonomska doktrina kojom se europska buržoazija, koja je bila u usponu, krajem 18. i

⁴⁹ Compagnon, *Antimodernisti*, 23.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

⁵² Ibid. O Tocquevilleu, ali i ostalim ličnostima iz domene aristokratskog liberalizma usp. Alan S. Kahan, *Aristocratic liberalism: The Social and Political Thought of Jacob Burckhardt, John Stuart Mill, and Alexis de Tocqueville*. (Oxford University Press, 1992.)

⁵³ Ibid..

početkom 19. stoljeća usprotivila plemstvu“.⁵⁴ Landa se tu razlikuje od prethodno spomenutog Compagnona jer piše da je liberalizam krenuo optimistično, no da se tijekom 19. stoljeća vidjelo da je „zahtjev za narodnim predstavništvom politički mač s dvije oštrice“⁵⁵ u smislu da je buržoazija uspjela preoteti ekonomiju od plemstva, no kada su „mase“, tj. radnici, htjele utjecaja u politici i ekonomiji, onda su se buržoaski ideolozi fokusirali na motive propadanja i degeneracije civilizacije „u kulturnom, ekonomskom, političkom i rasnom smislu“.⁵⁶

Ipak, zajedničko Compagnonu i Landi je teza da liberalizam nikad nije bio pokret za emancipaciju svakog pojedinca ili individualca, kako je i opisano u liberalnu filozofiju. Upravo takav stav može se nazvati aristokratskim liberalizmom.

Hobsbawm na početku trilogije o 19. stoljeću piše da u razdoblju revolucija 1789. – 1848. nije došlo do trijumfa industrije, nego kapitalističke industrije, kao niti trijumfa slobode i jednakosti, nego trijumfa tih ideala kako ih shvaćaju buržoazija i srednja klasa. Tu Hobsbawm uvodi poznatu teoriju o dualnoj revoluciji: političkoj u Francuskoj i ekonomskoj u Britaniji. Središnja tema Hobsbawmove knjige *The Age Of Revolution* nije analiza uzroka dualne revolucije,⁵⁷ već brza ekspanzija buržoaskog liberalnog kapitalizma, ali i izranjanje otpora dualnoj revoluciji koja će se najbolje artikulirati 1848. u ideji marksizma.⁵⁸

Drugi dio trilogije zove se *The Age Of Capital* i pokriva razdoblje od 1848. do 1875. Hobsbawm piše da se u tom razdoblju, zasigurno prije 1860-ih, afirmirala riječ „kapital“, što ima veze i s istoimenim naslovom Marxovog djela koje tada i nastaje. U predgovoru knjizi, Hobsbawm ukratko ocrtava pretendiranu želju liberalnog društva te ju kontrastira s realitetom. Odnosno, piše Hobsbawm, liberalizam je vjerovao u to da se ekonomski rast postiže konkurencijom na tržištu, što jeftinijom kupovinom i što skupljom prodajom. Temelj takvog sustava je buržoazija, a nju uzdižu energija, zasluge i inteligencija koji kasnije stvaraju svijet prepun materijalnog obilja i sveukupnosti znanja, novih prilika i svekolikog trijumfa razuma. Sve je to, dakako, puni civilizacijski napredak. Liberalizmu je cilj da se širi na one dijelove svijeta koji su u znaku

⁵⁴ Landa, *Šegrtov čarobnjak*, 35.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid, 36.

⁵⁷ O uzrocima pojave liberalizma u Europi usp. Larry Siedentop, *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism*, (Belknap Press, 2017) i Quentin Skinner, *Liberty Before Liberalism*, (Cambridge University Press, 2012)

⁵⁸ Hobsbawm, *The Age Of Revolution*, 13. – 16.

praznovjerja i zaostalosti, te će im bijeli čovjek iz sjeverozapadne Europe donijeti ustav nove nacionalne države te ekonomske i političke slobode.⁵⁹

Hobsbawm, naravno, sve ovo uvelike kritizira. Ističe da je liberalizam (tj. dualna revolucija) doživjela krizu 1830-ih i 1840-ih čiji je vrhunac bio revolucionarni val 1848. godine, poznat kao tzv. proljeće naroda.⁶⁰ U kontekstu aristokratskog liberalizma vrlo je važno istaknuti rečenicu „The (British) industrial revolution had swallowed the (French) political revolution“.⁶¹

Naime, Hobsbawm je tu dosta naklonjen tezama kasnijih autora, Compagnona i Lande, jer svi oni (donekle) razlikuju posebitost britanskog i francuskog liberalizma, odnosno razlikuju narav Slavne revolucije i Francuske građanske revolucije. Kao što je uočeno kod Compagnona, britanska tradicija liberalizma uvelike je aristokratska i elitistička, dok je francuski liberalizam (ili barem u širem smislu francusko prosvjetiteljstvo) više naklonjen kolektivizmu i bliži ljevici.

Takav stav mnogo je razrađeniji u Hobsbawmovoju knjizi *Kako promijeniti svijet: priče o Marxu i marksizmu*.⁶² Tamo Hobsbawm ističe idejno-historijski niz koji u francuskoj tradiciji polazi od Rousseaua pa preko jakobinaca i onda do Proudhona s krajnjim i najpoznatijim ostvarenjem u Marxu. Hobsbawm ističe da se Rousseau ne može nazvati socijalistom jer se nije zalagao za podruštvljenje vlasništva, već za jednaku raspodjelu. Ipak, Hobsbawm piše da je nepobitno da je „Rousseauov egalitarizam izvršio politički utjecaj na jakobinsku ljevicu iz koje su iznjedrili prvi moderni komunistički pokreti“. Taj argument dodatno osnažuje tvrdeći da su socijalizam i komunizam ranih 1840-ih godina uglavnom bili u Francuskoj, a Rousseau je imao golem utjecaj na klasičnu njemačku filozofiju što potvrđuje da je socijalistička misao bila najjača u kontinentalnoj Europi.⁶³

Aristokratski liberalizam prisutan je i dalje u predgovoru, pogotovo u tvrdnji da je doba kapitala bilo doba pobjedničke buržoazije, iako je buržoazija oklijevala da se domogne javne političke vlasti.⁶⁴ To logično znači da su tadašnji kapitalisti bili u savezu s kraljem i visokim plemstvom. Ističe se rast polarizacije između bogate manjine i siromašne radne većine koja je započeta u

⁵⁹ Hobsbawm, *The Age Of Capital*, 13.

⁶⁰ Ibid, 14.

⁶¹ „(Britanska) industrijska revolucija je progutala (Francusku) političku revoluciju.“ Ibid, 15.

⁶² Hobsbawm, *Kako promijeniti svijet*,

⁶³ Ibid, 29.-30.

⁶⁴ Važno je istaknuti da Hobsbawm koristi atribut „public“ prije sintagme „political rule“. Hobsbawm, *The Age Of Capital*, 15.

poglavlju knjizi *The Age of Revolution*. Hobsbawm piše da se srednja klasa bojala demokracije jer su mislili da je to put u socijalizam.⁶⁵

Stilski i tematski najzanimljiviji je dio kada opisuje tko su bili saveznici pobjedničkim buržujima:

The men who officially presided over the affairs of the victorious bourgeois order in its moment of triumph were a deeply reactionary country nobleman of Prussia, an imitation emperor in France and a succession of aristocratic landowners in Britain.⁶⁶

Imitacija cara je naravno Napoleon III. u Francuskoj, no mnogo upečatljivija je dijagnoza Pruske, kasnije Njemačkog Carstva. Naime, tu se uočava ista vrsta sukoba kao prethodno obrađena polemika s Hartwellom, a ta je da se s ovom Hobsbawmovom tezom o Pruskoj nikako ne bi složio Ludwig von Mises, svojevrsni intelektualni otac velike većine Hobsbawmovih liberalnih suparnika. Naime, Misesova knjiga *Omnipotent Government* tematizira dolazak nacizma i Hitlera na vlast te daje iscrpnu političko-ekonomsku analizu Bismarckove Njemačke. Misesova teza je da je klasični liberalizam u Pruskoj bio vrlo potiskivan te da ga pred izbijanje Prvog svjetskog rata 1914. nije niti bilo, odnosno bilo je gospodarstvenika koji su bili ovisni o caru, državi i vojsci.⁶⁷

Europa od 1848. do 1875. prema Hobsbawmu je pesimistična. Pariška komuna 1871. ugušena je na mnogo krvaviji način nego ijedna revolucija 1848. Hobsbawm uvodi, kao što je to u prošloj knjizi učinio s „dualnom revolucijom“, sintagmu „drama napretka“ koju, između ostaloga, ovako opisuje:

The most obvious drama of this period was economic and technological: the iron pouring in millions of tons over the world, snaking in ribbons of railway across the continents, the submarine cables crossing the Atlantic, the construction of the Suez canal, the great cities like Chicago stamped out of the virgin soil of the American Midwest, the huge streams of migrants. It was the drama of European and North American power, with the world at its feet. But those who exploited the conquered world were, if we except the numerically small fringe of adventures and pioneers, sober men

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ „Ljudi koji su službeno predsjedavali događajima pobjedničkog buržoaskog poretka u svom trenutku trijumfa bili su duboko reakcionarni seoski plemići iz Pruske, imitacija cara u Francuskoj i niz aristokratskih zemljoposjednika u Britaniji.“ Ibid.

⁶⁷ Mises, *Omnipotent Government*

in sober clothes, spreading respectability and a sentiment of racial superiority together with gasworks, railway lines and loans.⁶⁸

Pri kraju predgovora, Hobsbawm daje autorski i historiografski komentar. Navodi da ne može sakriti odvratnost i prijezir prema razdoblju kojim se bavi, iako se divi materijalnim postignućima toga doba. Kaže da je danas (tj. 1975. kad je knjiga prvi put izdana) to razdoblje čitateljima historiografije vrlo atraktivno u smislu nostalgije za vremenom kada Zapad nije bio tako slab.⁶⁹ Hobsbawm piše da se ipak opredjeljuje za tadašnje alternativne glasove koji su već onda znali da je trijumf buržoazije nestabilan i kratkotrajan, barem do kraja 1870-ih godina. Autor kao prekretnicu, kojom završava knjigu, uzima 1873. godinu kada počinje ekonomska depresija koja će trajati do 1896. Iste početne godine osniva se radnička i socijalistička Internacionala.⁷⁰ Sadržaj historiografskog komentara bit će tema sljedećeg poglavlja.

Predgovor (ovaj put nije naslovljen kao *Introduction*, nego *Overture*) završnoj knjizi iz trilogije, *The Age Of Empire*, uvelike je drukčiji nego oba prethodna. Počinje autobiografskom notom, pišući o svojim roditeljima različitih porijekala koji su se upoznali u egipatskoj Aleksandriji. Kao razlog zašto je uzeo autobiografsku notu, Hobsbawm piše kako za svakoga od nas postoji „zona sumraka“ između povijesti i sjećanja (tj. memorije), tj. između prošlosti koja je opća priča o generalnoj prošlosti i prošlosti koja je dio ili podloga našeg osobnog puta i života. To ne mora biti samo kada najstariji član obitelji prepozna nekog s obiteljske fotografije, nego čak kad globalni događaji postanu neodvojiv dio privatnih života („upoznao sam ga ubrzo nakon kraja rata“; „Kennedy je ubijen 1963. zato što sam tada još uvijek bio u Bostonu“). Kaže i da je najteži dio za povjesničare, ali i ostale ljude, uhvatiti se u koštac s tom „ničijom zemljom vremena“.⁷¹ Hobsbawm konstruira knjigu kao uvod u 20. stoljeće, odnosno kao uvod u svoju suvremenost. Nabraja tko je sve od najpoznatijih ličnosti imao koliko godina 1914. Spominje,

⁶⁸ „Najočitija drama tog razdoblja bila je ekonomska i tehnološka, željezo koje se slijeva u milijunima tona po svijetu, vijugavo u vrpcama željeznice diljem kontinenta, podmorski kablovi koji prelaze Atlantik, izgradnja Sueskog kanala, veliki gradovi poput Chicaga izvučeni iz netaknutog tla američkog Srednjeg zapada, Ogromni tokovi migranata. Bila je to drama europske i sjevernoameričke moći, sa svijetom na nogama. Ali oni koji su iskorištavali taj osvojeni svijet bili su, ako izuzmemo brojčano male avanturiste i pionire, trijezni ljudi u trijeznoj odjeći, koji su respektabilno širili i osjećaj rasne superiornosti zajedno s plinarama, željezničkim prugama i zajmovima.“ Hobsbawm, *The Age Of Capital*, 16.

⁶⁹ 1970-e godine vrijeme su blokofske podjele, poraza SAD-a u Vijetnamu i snažne ekonomske krize u zapadnim zemljama. Westad, *Povijest Hladnog rata*, 347. – 508.

⁷⁰ Hobsbawm, *The Age Of Capital*, 17. – 18.

⁷¹ „no-man's land of time“ Hobsbawm, *The Age Of Empire*, 1-3.

Churchilla, Tita, Gandhija, Nehrua, Hitlera, Adenauera, de Gaullea, Franca, Lenjina, Staljina itd.⁷²

Hobsbawm uviđa posebnu unikatnost „doba carstva“. Ono je povjesničarima vrlo teško za proučavati jer je, može se reći, i najvažnije. To ne znači da su udaljenija razdoblja manje važna, no njima pristupamo kao strani promatrači, „kao zapadni antropolozi koji se spremaju proučavati papuanske planine“.⁷³ Piše i da će se ono što povjesničari sada pišu moći kvalitetno prosuđivati tek kada ti historiografski zapisi nekim kasnijim generacijama postanu strani, tj. kad im „prošlost postane druga zemlja“.⁷⁴ Metodološki sukob kojeg Hobsbawm detektira je u tome što bi povjesničar trebao, kada obrađuje neko razdoblje, proučavati arhivsku građu te čitati ogromnu količinu sekundarne literature te od toga graditi istraživanje. Međutim, povjesničar je uvijek produkt vlastitog vremena (u ovom slučaju povjesničar 80-ih godina 20. stoljeća) te se nalazi u sukobu između arhivske povijesti i memorijske (privatne) povijesti. Nije čak za Hobsbawma problem u tome što 1980-ih ima još živih ljudi iz „doba carstva“ (npr. veterani Prvog svjetskog rata) jer je najplodnija generacija povjesničara sada rođena nakon rata i nisu živjeli u 19. stoljeću, no pitanje je koliko 19. stoljeće još živi u njima. To autor potvrđuje referirajući se na to da *Titanic* puni naslove tri četvrtine stoljeća nakon što se potopio, što će reći da još uvijek postoje neke stvari koje su usađene duboko u kolektivnu memoriju te to uvelike otežava objektivnost. S druge strane, Hobsbawm si postavlja kao zadatak da u svojoj knjizi demistificira neke aspekte kasnog 19. stoljeća.⁷⁵

Hobsbawm nadalje prelazi na periodizaciju i utvrđuje da je 1914. i više nego opravdana razdjelnica kraja jedne epohe. Ona je to bila i tada, a takvom se smatra i u kasnom 20. stoljeću. Razlog zašto je 1914. prijelomna, prema Hobsbawmu je da „se osjetilo kako je ona označila kraj svijeta kojeg je stvorila, i koji je bilo stvoren na buržoaziju“, odnosno ona je kraj „dugog 19. stoljeća“ započetog 1789. godine.⁷⁶ Ističe autor i da je historiografska produkcija njegovog vremena toliko opterećena 1914. godinom da unutar posljednjih 15 mjeseci, svaki mjesec mora

⁷² Ibid, 3.

⁷³ Ibid, 4.

⁷⁴ „The past is another county“ čak i sam Hobsbawm stavlja u navodnike. Citat je vrlo vjerojatno referenca na rečenicu romana L. P. Hartleya *The Go-Between*. Leslie Poles Hartley, *The Go-Between* (NYRB Classics, 2002). Također, za zamijetiti je tematsku sličnost između predgovora i knjige koja uzima navedeni citat za naslov David Lowenthal, *The Past Is a Foreign Country*, (Cambridge University Press, 2015.)

⁷⁵ Hobsbawm, *The Age Of Empire*, 4-5.

⁷⁶ Ibid, 6.

izaći barem jedan kvalitetni rad o razdoblju između 1880. i 1914. godine. Upravo to poslužuje za razvoj polemika o važnim (i u Hobsbawmovu vrijeme) aktualnim fenomenima: usporavanje britanske ekonomije, uzrok i podloga za Rusku revoluciju, imperijalizam, radnički pokreti, uzrok Prvog svjetskog rata itd. Nigdje se kao u „dodu carstva“ toliko jasno ne vidi poveznica između prošlosti i sadašnjosti.⁷⁷

Hobsbawm razlikuje dvije vrste „pisaca o tom razdoblju“: oni koji gledaju prema natrag i oni koji gledaju prema naprijed. Podloga tom razlikovanju je da se s jedne strane može na svijet prije 1914. gledati kao na potpuno drugi sustav, dok je drugo razmišljanje da se može gledati kako je tih tridesetak godina (1875. – 1914.) ključno za razumijevanje današnjice. Kao pisca koji gleda prema natrag, ističe Barbaru Tuchman i njezinu knjigu *The Proud Tower*⁷⁸, a kao onog koji gleda prema naprijed Alfreda Chandlera i knjigu *The Visible Hand*⁷⁹. Oni koji gledaju unatrag kvantitativno dominiraju zato jer to razdoblje predstavlja nostalgiju, pogotovo u umovima više i srednje klase. Zato ima smisla da je to razdoblje kasnije nazvano *belle époque*, što djelomično i odgovara istini. Hobsbawm spočitava takvim autorima da je gubljenje vremena razglabati o tome što se moglo dogoditi da se spriječe Ruska revolucija ili Prvi svjetski rat. Oni koji su pristaše teorije o kontinuitetu isticat će da su socijalističke i radničke stranke, koje 1980-ih formiraju vlast ili su jaka opozicija, „djeca razdoblja od 1875. do 1914“, kao i komunističke stranke koje su na vlasti u europskim državama (čak i one vaneuropske stranke, iako se javljaju kasnije, imaju više-manje povezanost s 19. stoljećem).⁸⁰

Kada govori o umjetnosti, Hobsbawm spominje modernizam i, kao njegovu podvrstu, avangardu koja se kulturno nametnula u 20. stoljeću, a započela je u kasnom 19.-om. Čak i kultura 1980-ih godina ima veze s 19. stoljećem, jer se vidi da u svome nazivu *postmodernizam* taj kulturni pravac nema neovisni naziv, već se konstituira prema negaciji modernizma. Tri su izuma koja su i danas dominantna, a započela su u tih zadnjih 30 godina 19. stoljeća: reklamna industrija, široko dostupno novinstvo i periodičke publikacije te pokretne fotografije, odnosno film. Od znanosti ističe kontinuitete spoznaja od Maxa Plancka, Neilsa Bohra i mladog

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Barbara Tuchman, *The Proud Tower: A Portrait of the World Before the War 1890 – 1914*, (New York: Random House Trade Paperbacks, 1996)

⁷⁹ Alfred Chandler, *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American* (Business Belknap Press, 1993)

⁸⁰ Hobsbawm, *The Age Of Empire*, 7.

Einsteina, kao i izum telefona. Zanimljivo, Hobsbawm ističe da se možda početak 21. stoljeća neće moći opisati ovakvim okvirom.⁸¹

Hobsbawm se zatim okreće ka sintezi i tematskom povezivanju prethodnih dvaju dijela trilogije, ističući da je koherencija trilogije u tome da predstavlja ideju što 19. stoljeće uistinu jest. Središnja os trilogije bila je „trijumf i transformacija kapitalizma u povijesno specifične oblike buržoaskog društva u svojoj liberalnog inačici.“. U prvoj knjizi tematizirao je dvojnu revoluciju, britansku ekonomsku i američko-francusku političku, kao i dvije najvažnije i međusobno povezane ideje: klasičnu političku ekonomiju i utilitarističku filozofiju. Tada je kapitalistička ekonomija zagospodarila svijetom, „nošena karakterističnom klasom, buržoazijom, i pod njenom karakterističnom intelektualnom ekspresijom, liberalizmom“.⁸²

Tu Hobsbawm uvodi sličnu teoriju aristokratskom liberalizmu jer tvrdi da su u „dodu kapitala“ snage starog režima ili poražene ili su stari režimi „izgledali kao da su prihvatili ekonomsku, institucionalnu i kulturalnu hegemoniju trijumfalnog buržoaskog progresa“.⁸³ Tada se rađaju stanovite kontradikcije koje su najviše došle do izražaja u „dodu carstva“. Riječ je o dugom razdoblju neviđenog mira u Europi koje je izrodilo razdoblje neviđenih ratova. To je bilo razdoblje stabilnosti u razvijenim ekonomijama, bez obzira kako se možda na prvi pogled činilo, koje su mogle izroditi malen broj ljudi da upravlja velikim carstvima, no također se u pozadini stvarala snaga koja će se pobuniti i pružiti otpor. Ta napetost između nade u mir i straha od pobune nastala je u 19. stoljeću, a najbolje objašnjava dinamiku prve polovice 20. stoljeća. To je vrijeme kada u razvijenom kapitalizmu rastu snage koje žele srušiti taj isti kapitalizam, iako radništvo živi relativno bolje nego ranije. Liberalizam će u tom razdoblju dati pravo glasa ženama te tako proširiti svoje polje političke emancipacije, što će za posljedicu imati odumiranje liberalizma, odnosno postupnu propast liberalnih stranaka na izborima. To je uzdrvalo moralne temelje buržoazije, u uzrok je bio preveliko gomilanje bogatstva i stvaranje vlastitih neprijatelja. Liberalizam je, prema Hobsbawmu, doživio „čudnu smrt“, bio je žrtva svoje vlastite kontradiktorne ideje. Cilj knjige *The Age Of Empire*⁸⁴ je tematizirati zapadno liberalno društvo kao samo ranu fazu razvoja društva i civilizacije. Pišući o odnosu vladajućih elita i revolucionarnih masa, Hobsbawm ocrta kaotičnost kraja 19. stoljeća tako da piše kako su „titanske i revolucionarne snage tog razdoblja koje su promijenile svijet do

⁸¹ Ibid, 7-8.

⁸² Ibid, 9.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Naslov je preuzet iz Lenjinovog vokabulara koji je govorio o „imperijalizmu“ kao zadnjem stadiju kapitalizma.

neprepoznatljivosti bile pokretane specifičnim i povijesno svojstvenom i krhkom vozilu“. Revolucija u koju se sada gleda više nije francuska, nego ruska revolucija. Zaključno, Hobsbawm tvrdi da je nemoguće oživjeti liberalizam 19. stoljeća, a da oni koji to zazivaju⁸⁵ su svjedoci neuspjeha takve politike.⁸⁶

Liberalna teorija povijesti – 19. stoljeće u hladnoratovskom okviru

Hobsbawmom pogled na povijest liberalizma u 19. stoljeću uvelike je vidljiv u predgovorima njegovoj trilogiji. Kao što je bilo naznačeno u prethodnom poglavlju, u predgovoru drugoj knjizi trilogije, Hobsbawm daje historiografski komentar. Ono što zapravo kritizira je historiografija 19. stoljeća, primarno britanska. Riječ je o svjetonazoru koji je postao i metodologija, a koji se zasnivao na tome da je objektivna povjesničarska spoznaja moguća u vremenu u kojem nastaje (dakle nema povijesne distance), a ugleda se na prirodne znanosti pod utjecajem tehnološkog progressa.⁸⁷

Takvu empirističku ili pozitivističku historiografiju objašnjava i kritizira Edward Hallet Carr koji je vrlo sličnih metodoloških stavova kao Hobsbawm. Carr ističe da je upravo pozitivistička historiografija nje govala kult činjenica, a da je njezina podloga bio *laissez-faire* liberalizam:

Liberalni devetnaestostoljetni pogled na povijest bio je blizak ekonomskoj doktrini *laissez-faire* koja je također bila rezultat smirenog i samouvjerenog pogleda na svijet. Nama svatko radi svoj posao, a skrivena ruka upravljaat će općom harmonijom. Povijesne činjenice bile su same za sebe demonstracija najuzvišeni je činjenice blagotvornog i naizgled beskrajnog napretka.⁸⁸

Nadalje, Carr utvrđuje da je do pada povjerenja u činjenice doveo uspon Njemačkog Carstva, iako je prethodno pokazano kako je Hobsbawm tvrdio da je u Njemačkoj na snazi savez između stare aristokracije i buržoazije. Carr piše:

⁸⁵ „oni koji to zazivaju“ su najvjerojatnije liberali (i libertarijanci) 20. stoljeća, predvođeni Friedrichom von Hayekom i Miltonom Friedmanom.

⁸⁶ Hobsbawm, *The Age Of Empire*, 10 -12.

⁸⁷ Hobsbawm, *The Age Of Capital*, 17.

⁸⁸ Carr, *Što je povijest*, 16.

Upravo iz Njemačke, zemlje koja je toliko doprinijela okončanju lagodne vladavine devetnaestostoljetnog liberalizma, potekla su u 1880-im i 1890-im godinama prva osporavanja doktrine primata i autonomije povijesnih činjenica.⁸⁹

Međutim, osim što je povjesničar 19. stoljeća, Hobsbawm je velik historiografski doprinos dao i kao teoretičar povijesne znanosti u svojoj knjizi *On History*. Iako je knjiga tematski najviše posvećena odnosu marksizma i povijesne znanosti, postmodernizmu i perspektivama, liberalni kapitalizam 19. stoljeća spominje se samo jedanput, i to u poglavlju *Barbarism: A User's Guide*⁹⁰ koje je prerada predavanja kojeg je Hobsbawm održao 1994., a tekst objavio u časopisu *New Left Review*. Tematski se Hobsbawm zadržava na porastu barbarizma, odnosno nasilja u svijetu, primarno u kontekstu Drugog svjetskog rata. Poglavlje djeluje kao nastavak njegove teze iz predgovora knjizi *The Age Of Empire*, no ako se usporede ta dva teksta, dolazi se do očite kontradikcije. Naime, u knjizi o „dobu carstva“ iz 1987. Hobsbawm je napisao da je besciljno tražiti nemogući povratak na liberalizam 19. stoljeća, no 1994. piše:

We may need to explain why nineteenth-century civilization did not recover from the First World War, as many expected it to do. But we know it didn't. It entered upon an age of catastrophe: of wars followed by social revolutions, [...], of the collapse of the liberal world economy, the steady retreat of constitutional and democratic governments, [...] So far from the age of catastrophe, the third quarter of the twentieth century was an age of triumph for a reformed and restored liberal capitalism, at least in the core countries of the 'developed market economies' It produced both solid political stability and unparalleled economic prosperity.⁹¹

Naravno, razlika je u stavu jer se između dogodila 1989. godina i kraj Hladnog rata. Poznato je da je Hobsbawm žalio za propašću Sovjetskog Saveza iako je govorio da nikada tamo ne bi živio. Tada je zapisao da su propašću SSSR-a na gubitku „siromasi svih zemalja“.⁹²

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Hobsbawm, *On History*, 334 – 350.

⁹¹ „Možda ćemo morati objasniti zašto se civilizacija devetnaestog stoljeća nije oporavila od Prvog svjetskog rata, kao što su mnogi očekivali. Ali znamo da nije. Ušlo je u doba katastrofe: ratova praćenih socijalnim revolucijama, [...], kolapsa liberalne svjetske ekonomije, postojanog povlačenja ustavnih i demokratskih vlada, [...] Kako trenutno stvari stoje, od doba katastrofe, treća četvrtina dvadesetog stoljeća bila je doba trijumfa za reformirani i obnovljeni liberalni kapitalizam, barem u središnjim zemljama 'razvijenih tržišnih ekonomija'. Proizveo je i solidnu političku stabilnost i neusporedivi ekonomski prosperitet“ Hobsbawm, *On History*, 342.

⁹² Kershaw, *Od nade i natrag: Europa 1950.-2017.*, 428.

Iz navedenog je vidljivo da je u Hobsbawmovim djelima provlače tri tematske linije, odnosno tri problema ili, može se reći, tri sukoba. Prvi sloj je povjesničar koji proučava određeno razdoblje, u konkretnom slučaju 19. stoljeće. Drugi sloj je problem velike isprepletenosti fenomena 19. stoljeća s onima u 20. stoljeću što otežava povjesničarsku nepristranost. Treći tematski sloj je domena autorovog stava, a riječ je o vrlo aktivnom javnom i političkom intelektualcu. Stoga, u njegovim je djelima uvelike vidljiva atmosfera polemike. Ta polemika naslijeđena je upravo iz onog devetnaestostoljetnog sukoba buržoazije i radništva, odnosno liberala i socijalista. Upravo zato, kao suprotstavljeni pogled na hobsbawmovsku povijest kapitalizma, može poslužiti djelo autora kojeg je Hobsbawm imenovao u članku o standardu života, a koji je u ono vrijeme bio Hobsbawmov sugrađanin i jednako utjecajan kao javni intelektualac i *opinion-maker*. Riječ je o ekonomistu i filozofu Friedrichu von Hayeku.

Iako nije bio povjesničar, Hayek je urednik te autor predgovora i uvoda zborniku *Capitalism And The Historians* iz 1954. godine.⁹³ Važno je napomenuti da je Hayekov tekst nastao 3 godine prije Hobsbawmovog članka te 8 godina prije početka trilogije o 19. stoljeću. Također, Hobsbawm i Hayek u svojim relevantnim djelima međusobno jedan drugoga gotovo da i ne spominju. Međutim, na razini idejno-političkog sukoba vidi se da Hayek kritizira ideje koje će kasnije baštini Hobsbawm, a on kritizira Hayekove ideje i sljedbenike. Stoga je moguće napraviti komparativni osvrt između Hobsbawmovih teza i Hayekovog članka koji nastaje prije Hobsbawmove znanstvene afirmacije.

Hayekov uvod naslovljen je *History and Politics*, a funkcionira kao sinteza i sažetak ostalih tekstova. Kao i Hobsbawm, Hayek je svjestan da su povijest i politika, odnosno prošlost i sadašnjost, uvelike povezani i takvi moraju biti. To naravno ne znači da se povijest sastoji samo od mišljenja, već i da ima činjeničnu podlogu, a vidjelo se da su historiografski mitovi odigrali skoro veliku ulogu kao povijesne činjenice. Nakon što je priznao mogućnost postojanja više od jedne interpretacije za neki povijesni događaj, Hayek razmatra problem „vigovske interpretacije povijesti“. Ističe da moderni britanski povjesničar želi diskreditirati vigovce (što je itekako točno i vidljivo kod Hobsbawma i Carra). Hayek piše da su vigovci bili točni jer su se bavili većinom političkom poviješću, a te činjenice su bile itekako poznate.⁹⁴ Nisu bili najbolji

⁹³ Hayek u predgovoru spominje kako je zbornik nastao kao rezultat rasprave o tome kako povjesničari gledaju na kapitalizam. Ta se rasprava odvila 1951. na sastanku društva *Mont Pelerin*. Riječ je o istom *think tanku* kojem je pripadao i Hobsbawmov suparnik Hartwell. Hayek, „History and Politics“

⁹⁴ Ibid, 3 – 6.

znanstvenici, no dali su generacijama „istinit osjećaj za vrijednost političke slobode koju su za njih postigli njihovi preci, a njima je to služilo kao vodič u očuvanju tog postignuća“.⁹⁵

Hayek anticipira kasniju Hobsbawmovu i Carrovu tezu da je vigovska interpretacija izašla iz mode s propašću liberalizma. Nova historiografija podložna je mitologizaciji od koje su najčešći primjeri narativa oni o rastu privatnog monopola (iako je to po Hayeku bio rezultat državnog monopola), gašenju novih korisnih izuma, uzroku i posljedici imperijalizma, ulozi industrije naoružanja i kapitalista u stvaranju atmosfere za izbijanje Prvog svjetskog rata itd. Sve to, prema Hayeku, postaje folklor koji stvaraju povjesničari, upijaju političke elite te ih prenose u javne politike. Tvrdi da su to mitovi koji su „pokrenuti od strane političkih motiva i onda prošireni od strane ljudi dobre volje u čija je uvjerenja to dobro uklopljeno“.⁹⁶

Tu je vidljivo da se Hayek osvrće na narativ koji će kasnije biti i narativ hobsbawmovske historiografije, iako on to piše puno prije objavljivanja Hobsbawmove trilogije, no važno je istaknuti kontinuitet tih rasprava. Zatim, Hayek negira ono što će kasnije postati Hobsbawmova teza o savezu konzervativaca i liberala jer piše kako u navedene mitove ne vjeruju samo „radikali“, već i „brojni konzervativci“.⁹⁷

Vidljivo je i spominjanje okosnice sukoba koji će se, 3 godine nakon Hayekovog teksta, razviti između Hobsbawma i Hartwella. Njihova će polemika biti samo izdanak dugog problema angloameričke historiografije. Srž tog spoznajnog problema za Hayeka je ključan mit kojim se pokušava „diskreditirati ekonomski sustav kojem dugujemo našu sadašnju civilizaciju“. Riječ je o narativu o nazadovanju radničke klase u ranom kapitalizmu, Hayek to naziva „hororom ranog kapitalizma“, a Hobsbawm, 8 godina nakon Hayeka, dobom revolucije. Hayekov stav u suprotnosti je s Hobsbawmovim po pitanju koja interpretacijska teorija prevladava, no Hayek ističe da mnogi ekonomski povjesničari imaju takve ideje. Čak i ako je to manje dominantno u historiografiji, nastavlja Hayek, teorija o lošem kapitalizmu u 20. stoljeću je vrlo popularna, čak i do te mjere da se u literaturi koja je sklona *mainstream* idejama 19. stoljeća može pronaći takav narativ.⁹⁸ Tu se Hayek poziva na ulomak iz Ruggierove knjige *History of European Liberalism*.⁹⁹ Hayek spominje i Claphama, povjesničara kojeg Hobsbawm vidi kao

⁹⁵ Ibid, 6 - 7.

⁹⁶ Ibid, 8-9.

⁹⁷ Ibid, 9.

⁹⁸ Ibid, 10 - 11.

⁹⁹ Guido De Ruggiero bio je talijanski povjesničar filozofije, 1925. godine napisao je knjigu *Storia del liberalismo europeo* koju je na engleski jezik preveo R. G. Collingwood, istaknuti liberalni filozof povijesti. Oxford Reference.

rodonačelnika ideje o rastućem standardu radničke klase ranog kapitalizma. Spominje i „gospodina i gospođu Hammond“ kao glavne proponente narativa o lošoj naravi kapitalizma, a upravo Hobsbawm, kada u svom članku nabraja pesimističnu i optimističnu grupu, spominje Hammonda kao vodećeg pesimista te se na njega poziva na nekoliko mjesta u svom članku. Hayek je kritičan i prema ostalim nominalnim liberalima koji negativno ocjenjuju ranu industrijalizaciju, prema Fredericku Watkinsu i knjizi *The Political Tradition of the West*¹⁰⁰ i Bertrandu Russellu,¹⁰¹ poznatom filozofu.¹⁰²

Hayek ističe da pojam „kapitalizam“ ima negativnu konotaciju te da je za to zaslužna socijalistička interpretacija povijesti, što i jest kasnije vidljivo kod Hobsbawma. Hayek ističe da je kapitalizam, odnosno ekonomski liberalizam, dao ljudima priliku da akumuliraju bogatstvo te da, po prvi put u povijesti, ne moraju preživljavati od danas do sutra kao u predmodernom vremenu.¹⁰³

Hayek ističe mogući metodološki korijen razlikovanja oprečnih stavova o kapitalizmu. On smatra da je riječ o sukobu između „povjesničarskog pristupa“, na kojeg je utjecala marksistička misao, te teoretske analize klasične ekonomske misli. Štoviše, Hayek u tom kontekstu spominje utjecajnu grupu studenata koji se oformljuju 60 godina prije Prvog svjetskog rata – Njemačku (ekonomsku) historijsku školu¹⁰⁴ – koji su se ponosili na svoj nadimak *Kathedersozialisten*, odnosno „socijalist od stolice“ jer su njihovi uzori bili američki institucionalisti, od kojih su mnogi bili socijalisti.¹⁰⁵

Hayek se zalaže za snažniji teoretski pristup problematici kapitalizma jer tvrdi da se bez upotrebe teorije ne može uspostaviti kauzalni odnos između mnoštva povijesnih činjenica i

<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095712355> (posjet 13. 6. 2022.) „Guido de Ruggiero“

¹⁰⁰ Frederick Watkins, *The political tradition of the West* (Harvard University press, 1948)

¹⁰¹ Bertrand Russell, *The Impact of Science on Society* (New York: Columbia University Press, 1951)

¹⁰² Hayek, „History and Politics“, 11-13.

¹⁰³ Ibid, 16.

¹⁰⁴ U kontekstu ekonomskih škola, važno je istaknuti da je njemačka ekonomska škola bila u velikoj suprotnosti s austrijskom ekonomskom školom, čiji su najistaknutiji pripadnici bili Carl Menger i Ludwig von Mises, Hayekov intelektualni uzor. Filip, Brisen. „The German Historical School of Economics and the Foundations and Development of the Austrian School of Economics“ U Hayek: *A Collaborative Biography: Archival Insights into the Evolution of Economics*, ur. Leeson, R., 79-128. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-91358-2_2

¹⁰⁵ Hayek, „History and Politics“, 22 – 23.

statističkih podataka.¹⁰⁶ Naravno, bilo je onih ljudi koji su dugoročno izgubili u ranom kapitalizmu jer je novi poredak označio radikalno ubrzanje promjena, čime se dogodilo to da su neki poslovi na tržištu rada morali biti izgubljeni.¹⁰⁷

Kada piše o monopolima, Hayek navodi da je monopol postojao i prije kapitalizma te da se može javiti ili kao državni monopol, gdje država koristi svoju moć da intervenira u slobodno tržište, ili kao rezultat nerazumijevanja da slobodno tržište mora biti zakonski regulirano, odnosno ovaj tip monopola bi bio rezultat bezakonja ili kršenja zakona.¹⁰⁸

Zaključak

Eric Hobsbawm povjesničar je koji je vrlo sadržajno pisao o liberalizmu i aktivno participirao u historiografskim debatama svog hladnoratovskog (i kasnijeg) vremena. Kao uvjereni marksist, bio je, općenito rečeno, negativno nastrojen prema liberalizmu za koje nerijetko koristi srodne pojmove povezanih značenja (buržoazija, kapitalizam, liberali kapitalizam itd.).

Na polju ekonomije, Hobsbawm je smatrao ključnim istaknuti da je razdoblje rane industrijalizacije, konstruirano na postavkama ekonomskog liberalizma (kapitalizma), donijelo pad životnog standarda za radničku klasu. Na njegovu tezu, iznesenu početkom hladnoratovske napetosti, reagirao je eminentni liberalni povjesničar Hartwell, član društva *Mont Pelerin*. Srž navedene rasprave ispada da je oko metodologije (pouzdanost i količina izvora, selekcija činjenica itd.). Ipak, vidljivo je kako različite interpretacije, dakle Hobsbawmova marksistička i Hartwellova liberalna, polaze još od vrlo udaljenih generacija autora koje Hobsbawm detektira kao optimiste i pesimiste. Dakle, to bi na ovom primjeru značilo da je povjesničar silom prilika subjektivan čim se bavi temama koje imaju aktualnu političku vrijednost. Stoga, Hobsbawmova interpretacija koju daje u svom članku polazi iz prethodno usvojene marksističke teorije koja na kapitalizam gleda vrijednosno negativno, tek kao stadij koji prethodi revoluciji. Marksističkim teorijskim alatom Hobsbawm oblikuje svoj sud o kapitalizmu. Hartwell pak stoji na teorijskim postavkama liberalizma Adama Smitha te shodno tome vrši selekciju, gradi interpretaciju i nudi vrednovanje jednog segmenta prošle stvarnosti. Stoga, debata između

¹⁰⁶ Ibid, 23 - 24

¹⁰⁷ Ibid, 27.

¹⁰⁸ Ibid, 28.

optimista i pesimista čini se fundamentalno nerazrješiva jer se rasprava, što Hartwell pokazuje pozivajući se na definiciju blagostanja, uvijek svede na područje etike.

U predgovorima svojoj trilogiji koja pruža sintezu tzv. *dugog 19. stoljeća* (1789. – 1914.), Hobsbawm daje najjasniji stav o prirodi liberalizma 19. stoljeća. Iako ne navodi dubinske srednjovjekovne i antičke korijene liberalizma, vidljivo je da baštini teoriju o aristokratskom liberalizmu, iako ju tako ne imenuje. Takav stav objašnjiv je, ponovno, s ideološke pozicije jer se njemu kao marksistu prirodnim čini sličnost konzervativno-reakcionarne i kapitalističke hijerarhije. Također, uočava razliku između političke i ekonomske revolucije, koje on naziva *dualna revolucija*. Uz to, od političkih revolucija razlikuje naslijeđe Slavne revolucije 1688. koja je uvelike konzervativnijeg tipa te će poslužiti kao temelj razvoja engleskog liberalizma te Francuske revolucije 1789. kojoj odaje poštovanje, idejno joj dajući kontinuitet, putem Rousseaua, jakobinaca i Marxa, do Oktobarske revolucije 1917. godine. Liberalizam sredine stoljeća, gledanog kroz 1848. godinu, odvaja na način da piše kako je ekonomski liberalizam pregazio politički te kako je trijumfalna buržoazija u savezu s autoritarnim plemstvom. Ipak, Hobsbawm generalizira te podosta pogrešno pripisuje jednakost stanja u Britaniji i Njemačkoj. Liberalni austrougarski ekonomist Ludwig von Mises upravo će isticati nepostojanje pravog ekonomskog liberalizma Bismarckove Njemačke smatrajući to jednim od glavnih uzroka zašto se nacizam izrodio baš u Njemačkoj. Predgovor knjizi o posljednjem dijelu 19. stoljeća Hobsbawm fokusira na problem aktualnosti koju prošlost ima u sadašnjosti. U kontekstu liberalizma, raspravlja o 1914. godini kao prijelomnoj, u smislu da tada dolazi kraj buržoaskom poretku.

U tim knjigama koje nastaju od 1960-ih do 1980-ih godina Hobsbawm ponavlja tezu o uzaludnom traženju za povratak političko-ekonomskom liberalizmu 19. stoljeća. Međutim, nakon raspada SSSR-a i pobjede zapadnog bloka u Hladnom ratu, Hobsbawm mijenja stav te priznaje da je mnogo toga od liberalizma 19. stoljeća doživjelo povratak. Oživljenju liberalizma donijeli su, između ostaloga, baštinici tradicije vigovske teorije povijesti i austrijske ekonomske škole koja se razvila u 2. polovici 19. stoljeća. Jedan od ključnih proponenata starog liberalizma, Friedrich August von Hayek, još je početkom 1950-ih godina na sastanku društva *Mont Pelerin* govorio o suodnosu historiografije i politike, te kako se, zahvaljujući popularnosti marksističke teorije povijesti, uspjelo prikazati liberalizam i (pogotovo) kapitalizam kao negativne, iako su u svoje vrijeme, gledano u odnosu na predmoderno doba, odigrali veliku ulogu u izgradnji civilizacije, što i sam Hobsbawm mjestimice priznaje.

Zaključno, liberalizam u djelu Erica Hobsbawma interpretiran je negativno, u skladu s marksističkom teorijom povijesti i tadašnjim dvadesetostoljetnim političkim prilikama. Time rasprava o ideji liberalizma postaje jedan od boljih primjera kako intelektualna historija, kao vrlo slojevita i interdisciplinarna grana povijesne znanosti, obiluje pluralizmom interpretacija koje ovise o ideološkom, ali i vremenskom te prostornom kontekstu prošlosti i sadašnjosti.

Sažetak

Rad razmatra fenomen liberalizma u kontekstu djela britanskog povjesničara Erica Hobsbawma. Analiziraju se Hobsbawmova interpretacija i vrednovanje liberalizma, i srodnih mu fenomena u vrijeme 19. stoljeća. Hobsbawm je bio ugledni povjesničar i polemičar koji je kapitalna djela o 19. stoljeću stvarao od 1950-ih do 1980-ih godina 20 stoljeća. Njegova marksistička orijentacija pridonijela je da se (u hladnoratovskoj atmosferi) nađe u debatama o kapitalizmu s uglednim liberalnim intelektualcima, od kojih se u ovom radu izdvajaju radovi Ronalda M. Hartwella i Friedricha A. von Hayeka. S Hartwellom se sukobio oko teme životnog standarda radničke klase u ranom kapitalizmu gdje je rasprava s činjenične i interpretativne domene ekonomske povijesti prešla u domenu metodologije i etike. U predgovorima knjigama koje čine trilogiju o 19. stoljeću, Hobsbawm najjasnije izlaže svoju ocjenu liberalizma 19. stoljeća. Iako ne ulazi u dubinu predmodernih uzroka pojave liberalizma, suvereno se služi teorijom aristokratskog liberalizma kada navodi savez između liberala i reakcionarno-konzervativnog plemstva. U predgovoru knjizi koja govori o zadnjem dijelu 19. stoljeća, ističe važnost 1914. godine te sudnos prošlosti i sadašnjosti. Završni dio rada usredotočen je na Hobsbawmovo razmatranje liberalne teorije povijesti, kao i na Hobsbawmovoj promjeni stava nakon 1989. godine po pitanju oživljavanja klasičnog liberalizma u 20. stoljeću. Metodološki i interpretativno, Hobsbawmu se kontrastira pogled Friedricha von Hayeka u smislu povjesničarskog tretmana kapitalizma. Time se nastoji pokazati da su sukobi Hobsbawma s liberalima po pitanju naravi 19. stoljeća izdanak onih liberalno-socijalističkih rasprava koje su začete u samom 19. stoljeću.

Ključne Riječi

Liberalizam, Eric Hobsbawm, 19. stoljeće, industrijska revolucija, Friedrich von Hayek, kapitalizam, Hladni rat, marksizam, povijest historiografije

Popis izvora i literature:

- Carr, Edward Hallet. *Što je povijest*. Zagreb: Srednja Europa, 2004.
- Chandler, Alfred. *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business*. Belknap Press, 1993.
- Compagnon, Antoine. *Antimodernisti: Od Josepha de Maistre do Rolanda Barthesa*. Zagreb: Matica hrvatska, 2020.
- Evans, Richard J. : *Eric Hobsbawm: a Life in History*. Oxford University Press, 2019.
- Filip, Brisen. „The German Historical School of Economics and the Foundations and Development of the Austrian School of Economics“ U Hayek: *A Collaborative Biography: Archival Insights into the Evolution of Economics*, ur. Leeson, R., 79-128. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-91358-2_2
- Hartley, Leslie Poles. *The Go-Between*, NYRB Classics, 2002.
- Hartwell, Max R. „The Rising Standard of Living in England: 1800 – 1850“ *The Economic History Review*, New Series, 13/ 3 (1961): 397-416.
- Hayek, Friedrich August von. „History and Politics“ U *Capitalism and the Historians*, ur. Friedrich August von Hayek, 3-31. The University of Chicago Press, 1954.
- Hobsbawm, Eric J. „The British Standard of Living 1790-1850.“ *The Economic History Review* 10/1 (1957): 46–68. <https://doi.org/10.2307/2600061>.
- Hobsbawm, Eric. *Kako promijeniti svijet: priče o Marxu i marksizmu*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
- Hobsbawm, Eric. *On History*. London: Abacus, 1998.
- Hobsbawm, Eric. *The Age Of Capital: 1848-1875*. London: Abacus, 1988.
- Hobsbawm, Eric. *The Age Of Revolution: 1789-1848*. London: Abacus, 1988.
- Hobsbawm, Eric: *The Age Of Empire: 1875-1914*. London: Abacus, 1989.
- Kahan, Alan S. *Aristocratic liberalism: The Social and Political Thought of Jacob Burckhardt, John Stuart Mill, and Alexis de Tocqueville*. Oxford University Press, 1992.
- Kershaw, Ian. *Od nade i natrag: Europa 1950.-2017.*, Zagreb: Fraktura 2019.
- Landa, Ishay. *Šegrtov čarobnjak*. Zagreb: Disput, 2018.
- Lowenthal, David. *The Past Is a Foreign Country*, Cambridge University Press, 2015.

Mises, Ludwig von. *Omnipotent Government: The Rise of the Total State and Total War*. Yale University Press, 1944.

Online Archive of California.

https://oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt2g5032wg/entire_text/ , (posjet 5. 6. 2022.)

„Register of the R. M. Hartwell collection“

Oxford Academic. <https://academic.oup.com/ahr/article-abstract/38/4/753/39456> (posjet 13. 6. 2022.) „American Historical Review“

Oxford Reference.

<https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803095712355> (posjet 13.

6. 2022.) „Guido de Ruggiero“

Russel, Bertrand. *The Impact of Science on Society* New York: Columbia University Press, 1951.

Siedentop, Larry: *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism*, Belknap Press, 2017.

Skinner, Quentin. *Liberty Before Liberalism*, Cambridge University Press, 2012.

Smith, Adam. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, University of Chicago Press, 1977.

Tuchman, Barbara: *The Proud Tower: A Portrait of the World Before the War 1890 – 1914*, New York: Random House Trade Paperbacks, 1996.

Watkins, Frederick. *The political tradition of the West* Harvard University press, 1948.

Westad, Odd Arne. *Povijest Hladnog rata*, Zagreb: Fraktura, 2021.